

УДК 341.231.14: 341.64

ЗАСАДА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОВЕДЕНОСТІ ВИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Трохлюк О.П., аспірант

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна
trokhlyuk@ukr.net*

Статтю присвячено дослідженню засади здійснення судочинства – забезпеченню доведеності вини. Проаналізовано міжнародно-правові документи, у яких засада забезпечення доведеності вини знаходить своє відображення. Крім того, значну увагу приділено рішенням Європейського суду з прав людини, проаналізовано їх вплив на подолання прогалин у національному законодавстві України.

Ключові слова: засада, Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод, забезпечення, доказування, вина.

ПРИНЦИП ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДОКАЗАННОСТИ ВИНЫ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА

Трохлюк А.П.

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, ул. Владимирская, 60, г. Киев, Украина
trokhlyuk@ukr.net*

Статья посвящена исследованию принципа осуществления судопроизводства – обеспечению доказанности вины. Проанализированы международно-правовые документы, в которых основа обеспечения доказанности вины находит свое отражение. Кроме того, исследовано значительное количество решений Европейского суда по правам человека, проанализировано их влияние на преодоление пробелов в национальном законодательстве Украины.

Ключевые слова: принцип, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, обеспечение, доказывание, вина.

THE PRINCIPLE OF ENSURING PROOF OF GUILT IN PRACTICE OF EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Trokhlyuk O.P.

*Taras Shevchenko national university of Kyiv, str. Volodymyrska, 60, Kyiv, Ukraine
trokhlyuk@ukr.net*

The principle of ensuring proof of guilt is investigated in this article.

The principle is defined in the Constitution of Ukraine. Moreover, it is also reflected in the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedural Code of Ukraine and the various decisions of the Constitutional Court of Ukraine.

The author mentions the importance of ratification Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter – the Convention) on the 17 of July 1997 and the influence of it on the principles of national legislation, included the principle of ensuring proof of guilty. Besides, other international documents which reflect this principle are analyzed. These are the Universal Declaration of Human Rights, the International Convention on Civil and Political Rights, the Resolution 43/173 of the UN General Assembly on December 9, 1988.

Having analyzed the documents mentioned above and a number of research papers the author makes a conclusion that the principle of ensuring proof of guilt should be regarded in the following way - the state guarantees that the fault of the person (suspect, accused, defendant) will be proved or disproved within the relevant procedural law and indisputable evidence.

Besides, the particular attention was paid to the decisions of the European Court of Human Rights. The author makes the analyzes of their impact on the overcoming gaps in national legislation of Ukraine. Relevant international courts interpreted the second part of Article 6 of the Convention as having the burden of proof on the prosecution. The suspect or the accused has to prove his innocence or circumstances that exclude its liability; namely the prosecution must prove the guilt of the person charged with him in the act.

The author believes that interpretations of legal principals of the Convention by the European Court of Human Rights would definitely make a positive impact on overcoming gaps in national legislation of Ukraine, especially on the interpretation and application of the principle of the ensuring proof of guilt.

Key words: principle, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, implementation, proving, guilt.

Вступ України до Ради Європи 9 листопада 1995 р. став реальним індикатором розвитку демократичних процесів у державі, показником дійсної відповідності її внутрішньої правозастосовної практики міжнародним правовим стандартам.

Важливою датою стало 17 липня 1997 р., коли Україною як державою-учасницею Ради Європи було ратифіковано Конвенцію про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Конвенція), чим

наша держава взяла на себе обов'язок дотримуватися зобов'язань за цим міжнародним правовим документом. Основними вимогами Конвенції є забезпечення дії принципу верховенства права та гарантування основних прав і свобод людини.

Одним із принципів, який знайшов своє відображення в національному законодавстві України, є забезпечення доведеності вини. Уперше ця засада була визначена в п.3 ст.129 Конституції України, а окремі її положення постають зі змісту ст.62 Основного Закону держави.

У Рішенні Конституційного Суду України в справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення ч.3 ст.62 Конституції України засада забезпечення доведеності вини визначена таким чином: «Обвинувачення у вчиненні злочину не може ґрунтуватися на фактичних даних, отриманих у результаті оперативно-розшукової діяльності уповноваженою на те особою без дотримання конституційних положень або з порушенням порядку, встановленого законом, а також одержаних шляхом вчинення цілеспрямованих дій щодо їх збирання й фіксації із застосуванням заходів, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», особою, не уповноваженою на здійснення такої діяльності».

Згідно з п.2 ст.2 Кримінального кодексу України (далі – КК України) особа вважається невинуватою у вчиненні злочину й не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним вироком суду відповідно до закону.

Особливу увагу принципу забезпечення доведеності вини законодавець приділив у новому Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) 2012 р. Так, уперше в історії кримінально-процесуального законодавства законодавець передбачив забезпечення доведеності вини в окремій ст.17 КПК у поєднанні з іншим, не менш важливим, принципом кримінального процесу – презумпцією невинуватості. Однак у диспозиції ст.17 КПК України законодавець розкриває лише зміст презумпції невинуватості, засаду ж забезпечення доведеності вини не інтерпретовано.

Засада забезпечення доведеності вини, крім Конвенції, знаходить своє відображення в таких міжнародно-правових документах:

- Загальній декларації прав людини (прийнята та проголошена Резолюцією 217А(III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р.), ч.1 ст.11 якої проголошує: «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, за якого їй забезпечують усі можливості для захисту».
- Міжнародному пакті про громадянські й політичні права (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р. № 2148-VIII), у п.2 ст.14 якого зазначено: «Кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведена згідно із законом»;
- Резолюції 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 р. Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі, у принципі 36 визначає: «Затримана особа, підозрювана або обвинувачена у вчиненні кримінального злочину, вважається невинною й має право на поведження з нею як із такою до тих пір, поки її винність не буде доведена згідно із законом у ході відкритого судового розгляду, під час якого вона має всі гарантії, необхідні для свого захисту».

У доктрині кримінального процесу принципу забезпечення доведеності вини особлива увага приділялася О.В. Карнауховим, С.І. Кострюковою, В.Т. Маляренко, В.О. Попелюшко та В.К. Волошиною. Однак серед науковців немає єдиної думки й уніфікованого підходу до тлумачення й визначення цієї конституційної засади здійснення судочинства. Забезпечення доведеності вини розглядається як одна зі складових з'ясування істини або зводиться до доведеності вини достатньо якісними доказами, які не дають підстав сумніватися в ній, або розглядається крізь призму принципу презумпції невинуватості.

Так, В.Т. Маляренко вважає, що забезпечення доведеності вини полягає в тому, що кожен елемент обвинувачення, кожна кваліфікуюча й обтяжуюча чи пом'якшувальна обставина, від яких залежать певні правові наслідки, кожен висновок судді чи суду повинні базуватися на відповідних доказах, зібраних у передбаченому законом порядку, а недотримання цієї конституційної вимоги повинне зумовлювати відповідну зміну чи скасування вироку [1, с. 67-83].

В.О. Попелюшко зазначив, що принцип забезпечення доведеності вини полягає в тому, що закон наділяє суб'єктів, уповноважених здійснювати функцію кримінального переслідування та підтримання державного обвинувачення в суді, комплексом повноважень і процесуальних можливостей довести вину особи в усіх випадках, коли нею дійсно був вчинений злочин, а на інших суб'єктів процесу покладає обов'язки сприяти та (або) не перешкоджати цьому протиправними методами [2, с. 81].

О.В. Карнаухов вважає, що принцип забезпечення доведеності вини полягає в тому, що закон покладає на суб'єктів, які уповноважені державою на здійснення процесу доказування, обов'язок доведення складової суб'єктивної сторони складу злочину, а саме вини, яка є частиною обставин, що підлягають доказуванню в кримінальній справі згідно зі ст.64 КПК України [3, с. 22].

Як видно з наведених визначень відповідного принципу, дослідники по-різному визначають його предмет і забезпечення. Враховуючи ситуацію, що склалася, вважаємо, що найбільш правильним є підхід В.І. Кострюкової, яка пропонує виділити три аспекти, що в сукупності й повинні становити юридичний зміст принципу: забезпечення, доведеність і вина [4, с. 296-303].

Для розкриття змісту цих термінів необхідно звернутися до «Великого тлумачного словника української мови»: «Забезпечення – створення надійних умов для здійснення чого-небудь; гарантування чогось» [5, с. 375]; «Доведення – підтвердження істинності, правильності чого-небудь фактами, беззаперечними доказами; доказування» [5, с. 310].

Отже, забезпечення доведеності вини потрібно розуміти так: держава гарантує, що вина особи (підозрюваного, обвинуваченого, підсудного) буде доведена або спростована в межах процесуального закону належними, беззаперечними доказами.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що суть відповідної засади зводиться до наділення державою спеціально уповноважених суб'єктів кримінального процесу (слідчого, прокурора) та потерпілого комплексом повноважень щодо швидкого й повного розкриття злочинів шляхом збирання доказів зі встановлення всіх обставин справи на досудовому слідстві (ст.91 КПК України); складання та направлення обвинувального акта до суду з подальшим підтриманням обвинувачення на судових стадіях до винесення судом рішення й моменту набрання ним законної сили.

Відповідно до ч.2 ст.62 Конституції України ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Частина 2 ст.17 КПК України, крім того, що також знімає з підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного обов'язок доводити свою невинуватість, прямо покладає цей обов'язок у силу засади забезпечення доведеності вини на органи обвинувачення: «Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення й має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе вину винуватості особи поза розумним сумнівом».

Законодавець у ст.92 КПК України дає чіткий перелік суб'єктів, на яких поширюється принцип забезпечення доведеності вини, зокрема це сторона обвинувачення (слідчий, прокурор, потерпілий). Органи слідства, прокуратури й суду під час розслідування й розгляду кримінальних справ повинні встановити факти, які стосуються того злочину, щодо якого ведеться кримінальне провадження. Встановити вину винуватості обвинуваченого – довести, що він вчинив цей злочин і повинен нести за нього відповідальність.

Характеризуючи відповідну засаду здійснення судочинства, можна зробити висновок, що її зміст ще остаточно не сформований. Механізм дії Конвенції дозволяє вдосконалювати зміст цього принципу через рішення Європейського суду з прав людини, які є обов'язковими для держав-учасниць Конвенції, у тому числі для України. Практика Європейського суду з прав людини, згідно зі ст.9 Конституції України, ст.32 Конвенції та ст.17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», є джерелом права в Україні.

Проблематику застосування практики Європейського суду з прав людини, а також способів імплементації її основних принципів у національну правову систему України досліджували такі вчені: М.І. Козюбра, М.В. Буроменський, В.П. Палюк, О.П. Кучинська, Т.І. Фулей, Р.В. Бараннік.

Відповідний міжнародний судовий орган тлумачить ч.2 ст.6 Конвенції як таку, що покладає обов'язок доведення на сторону обвинувачення. Підозрюваний (обвинувачений) не має доводити свою невинуватість чи обставини, які виключають його відповідальність; саме органи обвинувачення мають довести вину особи в інкримінованому йому діянні.

Твердження про те, що доведення вини особи у вчиненні злочину покладено на сторону обвинувачення й не може бути перекладено на захист, чітко висловлено в низці рішень Європейського суду з прав людини. Зокрема, у Рішенні в справі «Барбера, Мессеґе і Хабардо проти Іспанії» від 6 грудня 1988 р. № 10590/83 зазначено: «Під час виконання своїх повноважень судді відійшли від упередженої думки, що підсудний скоїв злочин, оскільки обов'язок доведення лежить на обвинуваченні. <...> Згідно зі змістом ч.2 ст.6 Конвенції докази, покладені в основу висновку суду про винуватість обвинуваченого, мають відповідати як вимозі достатності, так і переконливості. Крім того, на обвинувачення покладається обов'язок назвати зацікавленій особі те, об'єктом якого обвинувачення вона є, щоб надати можливість підготуватися до захисту, а також надати достатні докази, щоб обґрунтувати заяву про невинуватість» [6].

Однак висновки Європейського суду з прав людини щодо покладення обов'язку доведення вини особи на сторону обвинувачення не є абсолютними. За певних обставин допустимо робити висновки, ґрунтуючись на небажанні підозрюваного пояснити певні обставини. Підтвердженням зазначеного є справа «Джон Муррей проти Сполученого Королівства» [7], у якій заявника було попереджено, що відмову відповідати на запитання або давати показання може бути витлумачено як підтвердження доказів його вини. У подальшому, зокрема під час винесення обвинувального вироку, національний суд виходив із висновків, що були зроблені з відмови заявника давати показання, зокрема відмови пояснити своє перебування в будинку, де насильно утримувався співробітник поліції. Європейський суд із прав людини наголосив на важливості права не свідчити проти себе, проте не визнав неприйнятним в обставинах цієї справи те, яким саме чином національний суд оцінив відмову обвинуваченого давати пояснення в тій ситуації, коли проти нього існували більш ніж вагомні докази. Суд заявив, що право на мовчання не є абсолютним. Незважаючи на його несумісність зі спробою будувати обвинувачення винятково або переважно на підставі мовчання обвинуваченого чи його відмові відповідати на запитання, очевидним є те, що вказаний привілей не може запобігти тому, що факт мовчання буде братися до уваги в ситуаціях, які однозначно потребують роз'яснення. У цій справі заявника не було покарано за відмову співпрацювати з органами слідства на стадії розслідування, така відмова сама по собі не може бути доказом проти підозрюваного. Європейський суд із прав людини зазначив: «Тільки в тому випадку, коли докази проти обвинуваченого вимагають пояснення, яке обвинувачений може дати, проте не дає, керуючись здоровим глуздом, можна зробити висновок про відсутність такого пояснення й про наявність вини обвинуваченого» [7].

Засада забезпечення доведеності вини, відповідно до ст.62 Конституції України та ч.3 ст.17 Кримінального процесуального кодексу України, вимагає, щоб підозра чи обвинувачення ґрунтувалося лише на доказах, одержаних законним шляхом.

У практиці Європейського суду з прав людини така вимога простежується в справі «Шенк проти Швейцарії» [8], у якій було встановлено: «Стаття 6 Конвенції гарантує право на справедливий судовий розгляд, проте вона не встановлює будь-яких правил допустимості доказів як таких. Це завдання внутрішнього права. Таким чином, суд не може виключити принципово та *in abstracto* прийнятність таких незаконно отриманих доказів. Він має лише оцінити <...> чи був судовий розгляд в справі справедливим».

У справі «Перрі проти Сполученого Королівства» поліція таємно зняла заявника на плівку в порушення вимог національного законодавства. Ця відеокасета була використана разом з іншими доказами для засудження заявника за розбій. Наголошуючи на існуванні процедури для оцінки достовірності такого доказу, Європейський суд із прав людини зазначив: «Використання в суді доказів, отриманих без належної правової бази або незаконним шляхом, не буде завжди становити порушення стандартів справедливої процедури, встановлених ст. 6 Конвенції, якщо належні процедурні гарантії мають місце, а природа та джерело доказового матеріалу не спотворені, наприклад, примусом або провокацією, які б робили посилання на нього під час визначення обвинувачення несправедливим». Отримання такої інформації більше стосується відповідальності держав-учасниць.

На відміну від доказів, отриманих із порушенням ст. 8 Конвенції, докази, отримані з порушенням ст. 3, тобто із застосуванням тортур та інших видів жорстокого поводження, у жодному випадку не можуть бути використані в ході судового розгляду. У справі «Австрія проти Італії» [9] Європейський суд із прав людини встановив, що прийняття як доказу зізнання обвинуваченого, отриманого внаслідок нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, буде становити порушення презумпції невинуватості.

У справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» [10] Європейський суд із прав людини визнав методи «поглибленого допиту» свідків такими, що порушують ст. 3 Конвенції, оскільки ці методи хоч і не призвели до серйозних тілесних пошкоджень, проте викликали глибокі фізичні й моральні страждання, були покликані залякати жертв і принизити їх, зламати їх фізичний і моральний опір. Також необхідно згадати ст.15 Конвенції ООН проти тортур та інших жорстоких і таких, що принижують гідність, поведень, яка передбачає, що будь-яка заява, яка, як було встановлено, була зроблена під тортурями, не може бути використана як доказ.

Обвинувальний вирок, побудований на доказах, що були отримані з використанням будь-яких форм примусу до обвинуваченого, не може залишатися в силі. Так, це питання постало в справі «Дж. проти Сполученого Королівства» [11], у якій зізнання обвинуваченого, отримане в умовах *incommunicado* та, можливо, під примусом, було єдиним доказом проти нього в суді. Європейський суд із прав людини зазначив, що безперешкодний доступ до адвоката є важливою гарантією, що забезпечує достовірність показань, отриманих як зізнання.

Вірно зазначає Г.Ю. Юдківська, що суть позиції Європейського суду із прав людини з прав людини щодо інформації, отриманої незаконним шляхом, полягає в тому, що сам по собі факт прийняття національним судом хибного доказу не становить порушення Конвенції. Європейський суд із прав людини не визнавав порушення ст.6 у справах, де поряд із доказами, отриманими незаконним шляхом, використовувався також значний масив законних доказів. Проте небезпека полягає в можливості ситуації, коли під час судового розгляду протиправно отриманий доказ залишиться єдиним, що буде свідчити на користь обвинувачення [12].

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що роз'яснення Європейським судом із прав людини правових засад, закріплених у Конвенції, позитивно впливає на подолання прогалин у національному законодавстві України, зокрема щодо розкриття змісту й застосування на практиці засади забезпечення доведеності вини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маляренко В.Т. Конституційні засади кримінального судочинства / В.Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер. – 1999. – 318 с.
2. Попелюшко В. Принцип забезпеченості доведеності вини в кримінальному судочинстві / В. Попелюшко // Вісник прокуратури. – 2003. – № 5. – С. 80-83.
3. Карнаухов О.В. Забезпечення доведеності вини – конституційний принцип кримінального судочинства / О.В. Карнаухов // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2006. – Вип. 33. – С. 19-25.
4. Кострюкова В.І. Принцип забезпечення доказаності вини в общей системі принципів уголовного судопроизводства / В.І. Кострюкова // Актуальні проблеми держави і права. – 1999. – Вип. 6. – Ч. 1. – С. 296-303.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
6. Barberà, Messegue and Jabardo v. Spain, № 10590/83, рішення від 6 грудня 1988 р.
7. John Murray v. the United Kingdom, No. 18731/91, рішення від 8 лютого 1996 р.
8. Schenk v. Switzerland, № 10862/84, рішення від 12 липня 1988 р.
9. Austria v. Italy, № 778/60, рішення від 23 жовтня 1963 р.
10. Ireland v. the United Kingdom, № 5310/71, рішення від 18 січня 1978 р.
11. G. v. the United Kingdom, № 9370/81, рішення щодо прийнятності від 13 жовтня 1983 р.
12. Юдківська Г.Ю. Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України та практиці Європейського суду з прав людини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Г.Ю. Юдківська; Академія адвокатури України. – К., 2008. – 20 с.

REFERENCES

1. Malyarenko, V.T. (1999), *Konstytutsiyni zasady kryminalnoho sudochynstva* [Constitutional principles of criminal proceeding], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
2. Popelyushko, V. (2003), «Principle of guilt's proof in criminal proceeding», *Visnyk prokuratury*, no. 5, pp. 80-83.
3. Karnaukhov, O.V. (2006), «Providing of guilt's proof – constitutional principle of criminal proceeding», *Visnyk Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, iss. 33, pp. 19-25.
4. Kostryukova, V.I. (1999), «Principle of guilt's proof in the general system of the criminal justice principles», *Aktualni problemy derzhavy i prava*, iss. 6, part 1, pp. 296-303.
5. Busel, V.T. (2005), *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoyi ukrayinskoyi movy* [Great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language], VTF «Perun», Kyiv, Irpin, Ukraine.
6. Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain, № 10590/83, judgment on the 6th of December 1988.
7. John Murray v. the United Kingdom, No. 18731/91, judgment on the 8th of February 1996.
8. Schenk v. Switzerland, № 10862/84, judgment on the 12th of July 1988.
9. Austria v. Italy, № 778/60, judgment on the 23rd of October 1963.
10. Ireland v. the United Kingdom, № 5310/71, judgment on the 18th of January 1978.
11. G. v. the United Kingdom, № 9370/81, judgment on admissibility on the 13th of October 1983.
12. Yudkivska, G.Yu. (2008), «Presumption of innocence in criminal proceedings of Ukraine and in practice of the European Court of Human Rights», Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.09, Academy of advocacy of Ukraine, Kyiv, Ukraine.